

Litteratur og Kritik.

Julius Clausen: Frederik Christian, hertug af Augustenborg (1765—1814). En monografisk skildring. København (det Schubotheske Forlag) 1896. (148 SS.)

Denne bog udfylder en plads mellem de talrige skrifter og afhandlinger, der i vore dage have kastet nyt lys over oplysningstiden, overgangen mellem det 18de og 19de århundrede. Frederik Christian af Augustenborg hører mellem de mange dygtige mænd, der omgav Frederik VI som kronprins, og han bør mindes som ophavsmand til en reform, der fik sin betydning for det åndelige liv i Danmark. Desuden har han et andet, om end sørgeligt krav på en plads i Danmarks historie, fordi det er utvivlsomt, at i hans tid spiren lagdes til den uvillie mellem kongehuset og Augustenborgerne, der skulde komme til at bære så bitre frugter.

I det hele vil der sikkert ikke være meget at indvende mod det billede, forf. giver os af hertugen. Han har undgået alle fristelser til at forsøge at gøre nye og overraskende synsmåder gældende, og de talrige utrykte aktstykker, han har benyttet, både fra rigsarkivet og fra det hertugelige arkiv i Primkenau, synes i virkeligheden heller ikke at yde noget grundlag for en opfattelse af hertugens karakter og virksomhed, der er væsentlig forskellig fra den hidtil almindelige. Læserne ville måske finde, at det ikke er noget synderlig helstøbt billede, der fremstilles for os; men denne tilsyneladende mangel må snarest siges at tjene til forf.'s ros: han har ikke villet give mere, end han fandt i sine kilder, og disse vise os hertugens

karakter sammensat af uensartede, løst forbundne elementer. Snart fremtræder tidens frihedsideer, snart fyrstebloedets konservatisme, snart filosofiske, temmelig luftige anskuelser, snart en nøgtern overvejelse af virkelige forhold. Men fordi således den ene side af hans væsen for øjeblikket tager magten, er den modsatte ikke et overvundet standpunkt, den kan godt påny gøre sig gældende. Der er egentlig ingen udvikling, undtagen for så vidt som han følger med i tidens almindelige bevægelse bort fra revolutionstidens idealer; men han når aldrig til nogen virkelig enhed i sin tankegang, så det er naturligt, at billedet af ham bliver et mosaik, ikke et virkeligt maleri.

Mod enkeltheder i skriftet vil der derimod kunne gøres adskillige indvendinger, og især har forf. formentlig på mange steder alt for lidt skildret os hertugens omgivelser. Dette turde især gælde afsnittet om hans virksomhed for universitetet og skolerne, hvor det derfor får udseendet, som havde han her været aldeles enerådende, hvilket dog ingenslunde var tilfældet. Denne anmeldelse vil for en stor del gå ud på her som andensteds at give et supplement til bogen.

De oplysninger, forf. har hentet i Primkenau, vedkomme især ungdomstiden. Barndommen er os aldeles ukendt; historien begynder, da hertugen 1783 sammen med sin yngre broder og dennes hovmester rejser til Leipzig for at fortsætte sin uddannelse. Det lyder besynderligt, når det (s. 9) siges om de tre drenge, af hvilke den ældste var 18 år gammel, at de vare „komne til skæls år og alder“; derimod er der sikkert intet at indvende mod forf.'s udtryk, at hertugen da var en gammelklog dreng. Som alt omtalt, kan det ikke afgøres, om han mere eller mindre er opdraget efter de nye pædagogiske regler; men det var den gang ikke blot, hvor der stærkt eksperimenteredes med opdragelsen, at resultatet let blev, som Herder betegnede det, at man skar rødderne over på de træer, man plantede, i den tro, at de så vilde skyde flere grene. Alle de gennem slægterne samlede traditioner, der dog ere en væsentlig bestanddel af den jordbund, i hvilken en ny slægt ene kan fæste rod, ringeagtedes og be-

tragedes kun som en hindring for udviklingen, og mangfoldige ytringer af hertugen om fortidens barbari o. desl. vise, at han hele sit liv har delt denne anskuelse. Hans opdragelse har for så vidt været vellykket, som han har været, hvad man den gang anså for et mønster på et håbefuldt ungt menneske: lærelysten, retsindig, flittig, sædelig, men uden ungdommelig begejstring og livslyst. Der er i mange af hans udtalelser stor iver og alvor, han har den bedste villie til at udrette noget godt og tro på, at han har ævne dertil; men der savnes altid friskhed og oprindelighed. Man mindes idelig om lignelsen om sæden, der kom hurtigt op, men visnede, fordi den ikke havde rod. Stengrunden lå for nær ved overfladen. — I en studieplan nævner han en mængde videnskaber, som det er nødvendigt at kunne; „men denne kendskab må krones ved en så dydig vandel som muligt“¹⁾. — I Leipzig overskares endnu en af de rødder, der bandt ham til fortiden, hans religiøse følelse, i det mindste for så vidt som denne knyttede sig til kirken. Han talte siden med en vis ringeagt om den pietistiske periode af sit liv. Men en rod sad endnu fast, bevidstheden om, at han hørte til en fyrstelig slægt med fyrstelige rettigheder. Denne bevidsthed havde opdragelsen ikke berøvet ham, og fremtiden skulde vise, hvor stor betydning dette fik.

Det blev nu filosofien, der skulde udgøre grundvolden for hans liv; men enten det lå i hans karakter eller i tilfældige omstændigheder, blev det ikke den kantiske filosofi, tidsrummets bærende åndelige kraft. Hertugen kalder selv E. Plattner, der blev hans lærer, „det største menneske“; men denne mand blev ellers ikke synderlig bekendt, og hverken hos forfatteren eller andetsteds, hvor anmelderen har haft lejlighed til at se ham omtalt, får man noget virkeligt indtryk

¹⁾ Forf. lægger dog vist for stor vægt på den pedantiske tone i denne plan, der sikkert er udarbejdet ved hans hovmesters hjælp, når han siger: „Det skulde ikke synes nødvendigt at ofre mere på at uddanne et menneske, der i forvejen kunde så meget“. S. 9.

af, hvad der var det væsentlige i hans filosofi. Dette er ikke så underligt, hvis Fr. Chr. har været en tro discipel af ham. Ti hvor stor pris han end satte på at være filosof, og hvor ofte han end med en vis højtidelighed udtaler, at han vil fremstille sin filosofi, må det dog sikkert anses for umuligt at bestemme dens indhold nærmere, end at lyksalighedslæren og „den sunde fornuft“ spille en vis rolle i den; forf. har også oftere påvist de inkonsekvenser, den rummer¹⁾.

Hertugens filosofiske studier synes også at være gåede tidligt istå. Baggesen og Reinhold gjorde senere store anstrængelser for at vinde ham for Kants lære; men Reinhold siger, at han påstod, at Kant kun havde nedrevet og ikke opbygget, og Baggesen måtte tilstå, at han ikke helt kendte, og altså ikke helt forstod og elskede Reinhold²⁾. — Fra tysk side er det påstået, at han i de senere år har studeret Kant; men der er næppe nogen anden hjemmel derfor, end at dennes skrifter fandtes i hans bibliotek. Endnu 1795 skrev han til Schiller, at hans ubekendtskab med den kritiske filosofis indhold og terminologi har bevirket, at meget i Schillers „ästhetische Briefe“ var ham dunkelt³⁾.

Med hensyn til hertugens giftermål med prinsesse Louise oplyser forf., at underhandlingerne derom efter tyske kilder skulle være indledede allerede 1778, medens forlovelsen først afsluttedes 1780. Forf. havde ikke behøvet (s. 15) at stille sig tvivlende til rigtigheden heraf. Det er allerede oplyst af rigsarkivar A. D. Jørgensen, at planen til forlovelsen billigedes af kongen og statsrådet 1779, hvilket altså bekræfter rigtigheden af de tyske kilder⁴⁾. Der er vistnok mere grund til

1) S. 68 f. aftrykkes et udkast til „Filosofi for disciple, der ville på akademiet“. Det er naturligvis fristende at gengive dette, der måtte kunne oplyse sin forf.'s standpunkt. Men anmelderen kan ikke tro, at læserne ville finde, at dette står synderligt klarere for dem efter end før gennemlæsningen.

2) J. Baggesen, Briefwechsel mit Reinhold und Jacobi I, 66, 124.

3) Max Müller, Schillers Briefwechsel mit dem H. v. Augustenb. Brev 19. Marts 1795.

4) Biogr. lex. V, 346.

med forf. at tage forbehold overfor den der fremsatte påstand, at det var A. P. Bernstorff, der satte igennem, at denne forlovelse skulde finde sted. Hvis der ikke er bestemte kendsgerninger, der tale for det modsatte, er det sandsynligere, at det er de danske ministre, Schack Rathlou og Eickstedt i forening med Guldberg, der have fattet planen. Det var dem, der nød tillid hos enkedronningen, og det var vel også dem, for hvem den tanke lå nærmest, at knytte arvefølgen til en gren af det danske kongehus. Da hertugen 1785 kom til København, var det også Schack Rathlou, som han holdt sig til, og det var denne, der påskyndede giftermålet, „da det vilde være ønskeligt, at man ikke endnu et år udsatte det øjeblik, der kan bringe en sag af denne vigtighed i sikkerhed for de uforudsete tilfælde, som så ofte gøre menneskenes skæbne uvis og omskiftelig“¹⁾. Dette ser unægteligt ud, som om Schack Rathlou her tog sig af en plan, der var hans egen.

Forf. forkaster med rette hele den af Wegener givne fremstilling af giftermålshistorien og de forventninger, hertugen skulde have næret. Hans kritik heraf er dog næsten kun en gentagelse af, hvad alt er påvist af A. S. Ørsted²⁾, der tidligere end nogen anden har set, at Wegener mere optræder som aktor mod det augustenburgske hus end som historiker, og at der i hans fremstilling er mange uundskyldelige og til dels næsten uforklarlige misforståelser, ligesom han underlægger de uskyldigste ting den værste betydning. Der er aldeles ingen grund til at bebrejde hertugen, at han har næret håb om at bane sin slægt vej til Danmarks trone, da det just var det danske kongehuses og de danske ministres bestræbelser for at sikre arvefølgen, der førte til hans giftermål.

Dette skaffede ham straks ind i regeringen som medlem af statsrådet; men den del af hans embedsvirksomhed, som egentlig har betydning, begynder først, da han 1789 bliver universitetspatron. Forf. udtaler, at det ikke var „synderlig meget positivt“, hertugen som sådan fik udrettet for univer-

¹⁾ Danske magasin V, 3. 33. anm. 1.

²⁾ Af mit livs og min tids historie III, 134 f.

sitetet, og han søger grunden dertil i, at han anså det for unyttigt at reformere dette, før skolerne vare blevne forbedrede (s. 48 og 49). Men ikke at tale om, at den forandring, der skete ved, at professorerne sattes på fast løn og jordegodset samledes under en fælles bestyrelse, dog var ret betydelig, kan det kun regnes ham til ære, at han ikke røkkede ved den universitetsfundats, som netop da var trådt i kraft, og at han ikke gjorde noget forsøg på at gennemføre de ungdommelige og umodne planer, han selv havde fremstillet, da Schack Rathlous og H. F. Jansons planer forelå. Patronens opgave måtte nu være ikke at reformere, men at administrere, og det påvises, hvorledes hertugen blev en meget energisk administrator.

I det hele er der vistnok heller ikke her noget at indvende mod forf.'s mening, at hertugen både viste dygtighed og humanitet, og især, at han var fuld af iver for at løse sin opgave. Men dog bliver sikkert hans billede for lyst; hertugen var i mange stykker en smålig mand, som havde lyst til at blande sig i mange ting, der vare ham uvedkommende, og som tidt regerede så meget i enkeltheder, at det var umuligt at efterkomme hans påbud, ligesom han synes at have manglet greb på at vælge de rette mænd til at udføre sine planer, f. eks. når han gjorde Moldenhawer til leder af det pædagogiske seminarium eller sendte Baggesen til Tyskland for at gøre studier i pædagogisk øjemed; dette var ingenlunde „et gensidigt, venskabeligt bedrag“¹⁾; begge parter have sikkert været lige overbeviste om, at der derved skulde kunne virkes noget til „borgerheld“.

Men allermindst har forf. ret, når han siger, at „uretfærdig blev hertugen kun, når det gjaldt sagen, ikke personen“. Han har tværtimod havt stærke personlige antipatier, og han har ladet dem få stor indflydelse på embedsbesættelser. Da han således, iøvrigt forgæves, modsatte sig præsten L. Smiths ansættelse i København, anførte han vel en iøvrigt meget ugrundet frygt for, at han der vilde holde „kætterjagt“. Men han

¹⁾ Biogr. lex. I, 496.

har dog sikkert godt vidst, at Smith var en god ven af Bülow, hvem hertugen hadede, og en beundrer af H. F. Janson. Han var desuden en åbenmundet mand, der snakkede om „kong Augustenborg og de andre næsskonger, som kronprinsen lod regere for sig“.

Da hertugen i 1803 fik Treschow udnævnt til professor i filosofi ved Københavns universitet, var det ganske vist, fordi han ikke vilde vide af Steffens; men det er tvivlsomt, om det egentlig var, fordi han anså Treschow for skikket til denne stilling, eller om ikke hensigten var at skaffe ham bort fra rektoratet i Kristiania, hvor skolen da var bleven reformeret. Han havde noget før skrevet til stiftamtmand Kaas i Kristiania, at Treschow, når skolekommissionen var uenig med ham, tog dette på en måde, der ikke gjorde hans filosofi ære, at han var en forfængelig mand, der ikke kunde bruges til skoleinspektør, da man ikke kunde betro ham et embede, der fordrede driftighed så vel som fasthed og energi. Ja hertugen udtaler, at når Baden dør, vil han lægge det græske og latinske professorat sammen og give Treschow det¹⁾. — Hertugen har sikkert også del i den krænkende og ulovlige behandling, der blev Steffens til del, da det 1807 forbødes ham at holde forelæsninger.

Hvad Ørstederne angår, har forf. derimod vistnok ret i, at det var deres filosofiske meninger, der forhindrede Anders Sandøes og vanskeliggjorde Hans Christians ansættelse ved universitetet. Den første havde havt det mod ved en prøveforelæsning 1799 at fremstille Fichtes anskuelser om straffetretten, således at han adskilte moralens og retslærens principer fra hinanden; statens opgave var ikke at realisere moralloven, men at værne om borgernes frihed og rettigheder ved udvortes midler²⁾. Censuren gik ud på, at hans forelæsninger vel vidnede om dygtighed og gode kundskaber, men de inde-

¹⁾ Disse og lignende udtalelser findes i breve fra hertugen til Kaas, 1800—1802. Rigsarkivet.

²⁾ Minerva, Sept. 1800, 255 f. — Ørsted, Af mit livs og min tids historie I, 36 f.

holdt adskillige paradokser, som han ikke havde vidst at forsvare med antagelige grunde. Men når hertugen en gang havde fået noget mod en mand, var han uforsonlig; han var langt mere udholdende i fjendskab end i venskab. — Året efter skrev Anders Sandøe til broderen, at han vilde gå op til hertugen og se, hvor unådigt han vilde modtage ham. Det er utvivlsomt, at det er hertugen, der har drevet ham bort fra universitetsvejen, og det er sandsynligt, at denne har del i tilsidesættelser, der vistnes ham i de første år. Ørsted har sat sig selv et smukt minde ved siden at forsvare hertugen mod uretfærdige beskyldninger.

Det burde også være anført, at hertugen i det mindste i et tilfælde har gjort sig skyldig i en graverende tvetungethed; d. 24. Juli 1787 skrev han til Schack Rathlou og roste ham i de stærkeste udtryk for den kraft og dygtighed, hvormed han havde bekæmpet opløbet i filosofgangen¹⁾; men tre dage efter skrev han til kronprinsen, at man ser af de anstalter, en vis mand har truffet, at han har været bange; anstalterne ere for store i forhold til opløbet. Hvor meget han end talte om sin oprigtighed, får man ikke sjældent det indtryk, at der ingen rigtig sikker bund er i hans udtalelser.

Da kronprinsen giftede sig, blev hertugens forhold til hoffet en tid meget køligt; han havde gjort, hvad han formåede, for at forhindre ægteskabet, og han betragtede kongens svigerfader, prins Carl, som en fjende, og som sædvanligt kunde han derfor vanskeligt overtale sig til at omgås ham under høflige former. Han rejste da med sin kone til Tyskland, og det synes, at han har anset det for tvivlsomt, om han skulde komme tilbage igen²⁾. Forf. lægger dog sikkert for megen vægt på en forhandling om, enten prins Carl eller hertugen skulde have den øverste rang, samt hvorledes man

¹⁾ Danske mag. V, 3, 41.

²⁾ Nogle nyligt udgivne breve fra Chr. Ramus (Museum 1896 I) vise, at man har forarget sig over, at hertugens rejse kostede så mange penge (s. 159), ligesom hofintrigerne og striden mellem prinserne have været publikum bekendte (s. 154).

skulde forholde sig med hertugindens titel som kronprinsesse, da nu kronprinsens hustru skulde benævnes på samme måde. Det er en fejltagelse, når han mener, at Schack Rathlou skulde efter kronprinsens ordre have henvendt sig til overhofmarskal Numsen om denne sag. Schack Rathlou var den gang ikke mere minister, og findes der i arkivet på Ravnholt som anført s. 30 et brev fra Numsen derom, er det en privat meddelelse. Henvendelsen til Numsen skete gennem Bülow, som det var naturligt, da han var overhofmester for kronprinsens hof og derfor i forening med Numsen måtte ordne ceremoniellet. I Sorø findes der et brev fra Numsen til Bülow af ganske samme indhold som det af forf. anførte. — Det er næppe rigtigt, at Numsen var „ivrigt beskæftiget“ med denne sag, der nærmest synes at have været en flyveidé, som straks er bleven opgivet igen.

S. 57 f. omtaler forf. planerne om at flytte Københavns universitet; men han har givet en så ufuldstændig besked, at den bliver ligefrem urigtig, idet han har overset prof. E. Holms tale ved universitetsfesten i April 1891¹⁾. Det ses her, at denne sag, om hvilken der var forhandlet i 20 år, nu kom frem i anledning af ildebranden i København 1795, og den fik netop i høj grad „et officiøst stempel“, idet kronprinsen krævede kancelliets erklæring, der blev afgivet 14. Aug. 1795 og ingenlunde var ugunstig for planen. Prof. Holm antager, at en af Prof. F. L. Bang indgivet erklæring bidrog til, at denne blev opgivet. — Om alt dette véd forf. intet. Derimod meddeler han uddrag af to breve fra hertugen til kronprinsen skrevne i Oktober; i det ene af disse anføres grunde for, i et andet grunde mod planen. De ere altså skrevne i anledning af den omtalte indstilling fra kancelliet. Hertugen kom dog til det resultat, at flytningen måtte frarådes. De betænkeligheder, han nærer mod denne, synes at vidne om, at han har kendt Bangs indlæg, idet han anfører væsentlig de samme grunde som dette.

Netop i året 1790, da hertugen anså sin stilling for at

¹⁾ Museum 1891, 1, 193 f.

være så usikker, fik han det hverv, i hvilket hans virksomhed skulde få størst betydning, idet han tiltrådte kommissionen for universitetets og de lærde skolars forbedring. Det er urigtigt, når det (s. 49) siges, at det var på hans initiativ, denne kommission nedsattes, og (s. 79) at en kommission, som nedsattes 1785¹⁾, intet fik udrettet. Det var netop den 1785 nedsatte kommission, for hvilken hertugen nu blev præses; den havde fuldendt sit første hverv ved universitetsfundatsen; den skulde nu gå over til at behandle skolerne. Dens opgave udvidedes 1792 til at omfatte Sorø og en bedre ordning af universitetets og kommunitetets gods, og der tilforordnedes da nogle flere medlemmer.

Mod forf.'s fremstilling af hertugens grundsætninger for opdragelsen kan der i det hele intet være at erindre. Han byggede, som det med rette stærkt fremhæves, sin teori på en deling af menneskene i en civiliseret og en uciviliseret stand; de gamle standsforskelle ere forsvundne. Men den egentlige hovedforskel bliver dog tilsidst mellem formuende og uformuende. Dette sidste, der næsten kun antydes (s. 63), burde være stærkere fremhævet; det er, for så vidt der kan tales derom, den bærende tanke i hans system. Den fremstilles tydeligt i et indlæg af 21. Novbr. 1793, som forf. vel har kendt, men kun i ringe grad benyttet. Den forskel, hertugen gør, er, siger han, „grundet i vore borgerlige selskabers natur; disse ere alle byggede på ejendom Folkets arbejdende klasser må altså efter reglen for bestandigt være mindre civiliserede. Det er ikke en mindre grad af naturlige anlæg, men mangel på tilstrækkelig ejendom, der gør dem udygtige til højere kultur. Jeg kan ikke noksom gentage det, kun i almindelighed fordømmer jeg de lavere klassers dygtighed til højere kultur, altså også til højere og ædlere sædelighed. Undtagelser vise intet mod denne påstand.“ — Grunden til, at menneskeheden må deles på denne måde er, at der slet ingen virkelig dannelse kan tænkes uden et filosofisk grundlag,

¹⁾ Ved en trykfejl, af hvilke der i det hele er mange, står der 1795.

som selvfølgelig ikke kan bibringes ret mange. „Videnskabelig studering under filosofiens anførsel, men og ene under denne anførsel, er det virksomste middel til at nå sand sjeledannelse eller sand kultur, og ved den højere moralitet. Al derimod videnskabelig studering dreven ufilosofisk er for mennesket næstendels en dårlig tant og for det menneskelige selskab næstendels unyttig.“ — Hertugen holdt af at bruge ordet „Halbwisser“ om seminaristerne. Når man ser denne uklare blanding af overfladisk tænkning og doktrinær realisme, bliver man tilbøjelig til at anvende ordet på ham selv.

Men han er ikke aristokrat i den forstand, at han skulde mene, at de lavere klasser skulde være til for de højeres skyld. Tværtimod, disse skulde være „lærere, mynstre, regenter, forsørgere og glædesgivere“ for de første. „Kun derved retfærdiggøre de for religionens og fornuftens domstol den overordentlige ulighed i nydelsen og i uddelingen af livets byrder, der forefindes i vore stater, som bekende sig til kristendommen, der fremstiller alle mennesker som en faders børn, som brødre. Kun derved gøre hine alle forsøg på at vende tilbage til naturens tilstand for at erholde en mod naturmenneskets rettigheder mindre stridende forfatning ikke blot overflødige, men alt i planen forkastelige og sikkert også strafværdige for alle menneskers fælles faders domstol.“

Det er let at se, mod hvem den sidste ytring er rettet, og hele hertugens opdragelsessystem turde være fremkommet som en opposition mod Rousseau, hvis tanker lå på bunden af alle oplysningstidens pædagogiske bestræbelser. Det er et forsøg på at hente materialier fra Rousseaus bygning for af dem at bygge et hus i en anden stil og især på en anden grundvold; ti få mennesker have sikkert været længere borte fra den oprindelighed i den menneskelige natur, som Rousseau opdagede, og som til trods for skævheden i hans enkelte teorier bevirkede, at han virkelig blev en stor reformator. For hertugen har det sikkert stået som for Voltaire, at skulde man tilbage til naturen, måtte man begynde med at gå på fire, og han har været tilbøjelig til at vende den sætning, at naturen er god, men kulturen slet, om til det modsatte. Så prøver

han selv på at lave en teori med det resultat, at der bliver ikke blot en dobbelt kultur, men en dobbelt religion og en dobbelt moral, en for overklasserne og en for underklasserne. Det var intet under, at han måtte støde hårdt sammen med Reventlow, når han således for den største del af menneskeheden afskar vejen til oplysningens helligdom. Hele hans teori er så umoden og overfladisk, at det er heldigt, at det gik som så ofte, at der blev adskillig afstand mellem teorien og dens udførelse i praksis.

Men dette skyldes for en ikke ringe del kommissionens andre medlemmer, der ingeniende lod hertugen råde ene. Forf. tager derfor sin opgave for snevert, når han ikke vil omtale disses stilling til de forskellige spørgsmål, fordi det kun er hertugens idéer, der interessere os (s. 75). Hvis der ikke var andet at fortælle om ham, end at han havde haft nogle højst besynderlige pædagogiske idéer, vilde det ikke være umagen værd at lære ham at kende; nej, det er det værk, han udførte, der interesserer os, og dette blev ikke bygget efter hans egen tegning, men der blev ikke øvet så lidt kritik på denne. Her kan kun gives nogle antydninger af den indflydelse, kommissionens andre medlemmer have øvet. Der var en næppe ugrundet frygt for, at hertugen var tilbøjelig til at lade det gå stærkt ud over de gamle sprog for at skaffe plads for de nye fag. J. Baden førte da i en skrivelse af 29. Februar 1792 et smukt og varmt forsvar for de gamle sprog, og dette tiltrådtes, såvidt ses kan, af alle de andre medlemmer. Trant vilde endog nødig have latin kaldt for et fremmed sprog, det var nyttigt for alle og burde indføres i alle borgerskolerne. Det er også Baden, der foreslår lektiernes ophævelse og fagundervisning indført (10. Novbr. 1792). Forslaget om oprettelse af skoleråd stammer fra Trant, der også allerede 25. Maj 1788 havde foreslået en generalskole-direktion med direkte forestilling til kongen. Brandt vilde have „smukskrivning“ og regning indført, helst også musik og tegning. Baden protesterede stærkt mod, at hertugen stillede lærdom og filosofi over for hinanden som modsætninger (30. Novbr. 1793), og hans ord skulle her anføres, fordi

de turde indeholde en kritik af hele hertugens system: „Dog jeg strider ikke mod H. D., der lige så vel ved at vurdere misbrugt filosofi som misbrugt lærdom. Jeg strider mod nogle Tysklands pædagoger, som for at skjule deres egen nøgenhed gerne ville have lærdom anset for pedanteri og hukommelseskram og udgive for filosofi, hvad som oftest ikkun er fantasiens vilde fostre og raisonnements blottede for kundskab og erfaring. Men når H. D. erklærer sig stærkt imod den blotte hukommelseskundskab, så forundrer man sig billigt over, at han for de lavere stænder foreslår en blot hukommelsesreligion, ikke forstandens og fornuftens, ja at han endog har den tillid til denne religion, at den skal kunne opvække fromhedens ånd og danne moraliteten. Jeg har altid troet, at religionen, når den skal bestå i meninger og ikke i blotte ceremonier og andagtsøvelser, burde lige så lidt være hukommelsesværk hos almuens som hos de oplyste stænder, men ikkun lempes efter almuens fatteevne og for al ting støttes ved fornuftige andagtsøvelser.“ Det er ikke hensigten at benægte, at det især var hertugen, der satte sit præg på skolereformen; men det anførte er tilstrækkeligt til at vise, at der også hos kommissionens andre medlemmer var både initiativ og kritik, og lades dette ude af betragtning, kan man vel få en forestilling om hertugens idéer i almindelighed, men ikke om, hvor vidt det lykkedes ham at realisere dem. Det hører jo dog også til skildringen af en statsmand at vise, hvorledes han har kunnet arbejde sammen med andre.

Som det gik med skolereformen i det hele, således også med religionsundervisningen, kun at hertugen der synes at have sat sine anskuelser temmelig ubeskårne igennem i selve kommissionen, medens det var biskop Balle, der fremtvang forandringer. Forf. anfører (s. 78) et citat af hertugen, der giver et særdeles godt billede af hans hensigter på dette område: religionsundervisningen skal så vidt muligt være konfessionsløs, og den skal holde sig til moralen og de lærdomme, der kunne fattes med forstanden; men man må tillige vogte sig for at fremkalde „skrål om skjultfjendtligt sindelag mod kirkesystemet“.

Derimod gives der kun i et par linier underretning om striden med Balle, der dog er meget karakteristisk for alle parter.

Det omtales, at der alt i kommissionen var fremtrådt den mening, at skolen skulde overlade præsterne religionsundervisningen (s. 78). Det burde der været anført, at dette ikke blot udtales af Baden og rektor Skule Thorlacius, men også af biskoppen selv: når præsten katekiserer 1—2 timer ugentlig med disciplene, ville disse „have bedre deraf end af undervisningen i skolen, hvor foredraget snart går over til en art akademisk forelæsning blandet med lærde og kritiske undersøgelser, som alligevel ikke passer sig for disciplenes alder og heller ikke udfordres til sand kristelig oplysning, som skal danne tænke måde og sæder“.

Biskoppen udtalte dette, da den for Frue skole udarbejdede plan 1796 indsendtes til hans erklæring; men han nøjedes ikke dermed. Han var meget villig til at give afkald på det tilsyn med skolen, der hidtil havde påhvilet ham, så vel som på retten til at udnævne hørere; men desto hårdere tog han fat på de rigtignok også meget mærkelige bestemmelser om religionsundervisningen. Denne skulde nemlig „meddele kristelig religionsteori, som den af enhver kristelig mening kunde antages, og altså tilligemed de for alle kristne fælles religionslærdomme den i evangelisternes og apostlenes skrifter indeholdte anvisning til dyd og retskaffenhed, foredraget og fremstillet efter kristendommens sande ånd og sind og altså fornuftig og op højet som denne, og dette, hvad den forbemeldte hensigt angår, med hensyn til tidligen at fremkalde religiøse følelser og tanker, at grunde og befæste religiøs tænke måde og sindelag, og hvad denne hensigts materielle hensigt angår, til i hukommelsen at indpræge et på religionens lærdomme bygget og ved disse en større nytte og indtrængende kraft bekommende system af moralske grundsætninger“¹⁾.

¹⁾ Kirkehist. saml. III, 4, 24. De anførte knudrede sætninger vise, hvor lidt hertugens færdighed i at skrive dansk slog til, når han skulde affatte et lovforslag. Han var sig dette selv bevidst. I et brev til Kaas beder han ham rette en lignende koncept.

Herimod påviste Balle, at det væsentlige af kristendommens indhold vilde blive borte, når man kun vilde holde sig til det, der var fælles for alle kristne, i en tid, da man ikke engang var enig om *symbolum apostolicum*; men mere indtryk gjorde det utvivlsomt, at han beråbte sig på loven og kongeloven, der måtte forbyde kongen at sanktionere en offentlig religiøs undervisning, hvorfra kirkens lære var udelukket. Denne erklæring forlangte han, skulde forelægges kongen, og han skrev privat til Brandt om det samme. — På lignende måde udtalte også den danske skolekommission, at forældrene havde ret til at forlange, at deres børn blev underviste i den evangelisk lutherske lærdom.

Biskoppens skrivelse voldte stor forskrækkelse i kommissionen, for hvis medlemmer det først nu synes at være gået ret op, hvad de havde indladt sig på; de fik alle travlt med at erklære deres uskyldighed. Hertugen skrev til Balle i den høfligste form og beklagede, at det så ud, som om han mistænkte kommissionens tænke måde og sindelag mod religionen. Brandt udtalte, at der ingen tvivl kunde være om, at den almindelige religionsundervisning måtte rette sig efter *symbolum apostolicum* og den augsburgske konfession, så længe loven og kongeloven bestod; det havde aldrig været hensigten at gøre nogen forandring deri. Suhm mente, at *symbolum apostolicum* netop hørte til det, der var fælles for alle kristne, og at der i planen var taget hensyn dertil, om det end ikke var nævnt. Kun Hornemann viste tilbøjelighed til at fastholde standpunktet; han vilde ikke anerkende symbolet som forpligtende og bemærkede, at Balle vel havde nævnt adskillige af dets sætninger, men „med rette“ ikke omtalt nedfarten til helvede.

Men hermed var forlegenheden ikke endt; planen og biskoppens skrivelse blev sendte til kancelliet, men med den bemærkning, at den form, hvori han havde udtalt sig om religionsundervisningen, gjorde det vanskeligt efter hans ønske at forestille kongen hans anmærkning. Det var dog sikkert mere i indholdet end i formen, vanskeligheden lå. Det var utænkeligt, at statsrådet skulde sanktionere en bestemmelse, som var

så åbenbart i strid med lovene, når der en gang var gjort opmærksom derpå. Det kan ikke afgøres, om der er sket en forestilling, eller om det, før det kom så vidt, er kommet til en overenskomst med biskoppen. I den endelige forestilling ere de første sætninger i den oprindelige plan udeladte, og det bestemmes, at der „i skolerne skal meddeles undervisning i religion efter den protestantiske kirkes lærebegreb“. Hermed må biskoppen da have ladet sig nøje. Også sproget er blevet noget bedre og forståeligere, end det var fra begyndelsen.

Året efter udnævntes Balle til medlem af kommissionen; det var den almindelige mening, at det var kronprinsen selv, der havde bevirket dette¹⁾. I ethvert tilfælde viste hertugen, at han godt forstod, at biskoppen skulde passe på, at hensynet til kirken ikke tilsidesattes; ti han skrev straks til ham for at forklare ham, hvorfor Campes lærebog var indført i skolen i København, hvor den nye undervisningsplan da alt var sat i værk. Man måtte, siger han, begynde med de fatteligste lærdomme og siden fylde det ene hul efter det andet, indtil man havde nået den fuldstændighed, som den antagne kirkelære krævede. Men hermed vilde Balle ikke lade sig nøje; den i Campes bog fremstillede deisme lod sig ikke således udfylde til kirkelære, og da altså ingen overenskomst var mulig, bad han hertugen udvirke, at han fritoges for at blive medlem af kommissionen²⁾. Dette skete dog ikke, og Campes lærebog blev heller ikke afskaffet. Men 1799 gjorde kommissionen nogle bemærkninger i anledning af en afholdt eksamen, hvoraf det ses, at det var galt fat med religionsundervisningen, og 1. Maj s. å. skrev den til skolens religionslærer, H. Laub, om at bruge en bibelshistorie til at udfylde de begivenheder i Jesu liv, som Campe forbigår, og ligeledes Balles lærebog, hvor Campes er for udførlig eller for utydelig. Den endelige afskaffelse af Campe fandt først sted 1801.

Det kan kun tjene til hertugens ære, når han således fandt sig i at lade sine oprindelige planer falde, når erfaringen

¹⁾ Ørsted, Af mit livs og min tids historie III, 155.

²⁾ J. Møller, Theol. bibl. XII, 324.

lærte ham, at de havde været uheldige. Det skete på mange flere punkter, end her er påvist; således måtte den aldeles umulige bogføring og den masse indberetninger, skolerne skulde indsende, indskrænkes, skolerådet fik ingen betydning; rektor blev som hidtil skolens styrer. Men bedre vilde det have været, hvis man ikke fra først af havde prøvet på at lave en så kunstlig mekanisme og i den grad samle hele bestyrelsen i kommissionens hænder. Det er dog næppe rigtigt, når forf. mener, at grunden til alle manglerne var, at hos hertugen kunde „opdragelse og natur, demokraten og aristokraten“ ikke komme i samklang (s. 90). Det var meget snarere hans umodne teori, der vel på enkelte punkter blev trængt tilbage enten af kommissionens andre medlemmer eller af hans egen praktiske sans, men som dog fik lov til at sætte alt for mange spor i den måde, hvorpå undervisningen ordnedes. Han havde dannet sig en forestilling om, hvad en student burde kunne, men han havde kun ringe begreb om, hvorledes man skulde føre en dreng til dette mål.

Om hertugens private liv få vi kun lidet at vide, kilderne flyde formodentlig sparsomt; enkelte træk kunde dog være fremdragne af Engelstofts skrifter. Det er også i høj grad spredt, hvad der meddeles om forholdet til Baggesen. Grunden er vel, at forf. har behandlet dette i et andet skrift; men en skildring af hertugens liv savner dog et væsentligt træk, når det ikke vises os, hvor inderligt venskabet engang var, og hvorledes det opløstes.

Forf. skildrer s. 101—2 hertugens deltagelse i forhandlingerne om trykkefrihedsloven af 27. Sept. 1799. Det er sikkert en meget mild dom om hans forslag, at det ikke var synderlig praktisk for forfatterne og forlæggerne. Kun forfattere, der have gjort sig skyldige i statsforseelser eller injurier, skulde kunne indstævnes for domstolene, medens ureligiøse og usædelige skrifter så vel som sådanne, der indeholdt skjulte angreb på regeringen, skulde undertrykkes, uden at forfatterne kom til at lide nogen straf. Det er muligt, at hertugen har ladet sig lede af „den humanitet og tolerance, som aldrig svigter ham“ (s. 102); men denne har da ført ham til at foreslå en

censur af den allerværste art, idet den ikke, som den gamle, skulde udøves af universitetet, men af politiet, uden at nogen appel kunde finde sted.

Har forf. været meget knap med meddelelser om, hvorledes skoleordningen blev til, har han været desto rundeligere ved skildringen af hertugens sammenstød med kronprinsen 1806, da han frygtede for, at der skulde ske indgreb i de yngre holstenske liniers arveret. Her gives nemlig på 4 sider (110—15) en fremstilling af, hvorledes det dokument blev til, hvorved Holsten indlemmedes i den danske stat. Dette dokument har sin store interesse, men det vedkommer megt lidt hertugen af Augustenborg. Dennes sind var sat i bevægelse ved — vistnok sandfærdige — beretninger om, at der i den del af statsrådet, der opholdt sig hos kronprinsen i Kiel, var blevet forhandlet om, hvor vidt det tyske riges ophævelse også havde borttaget grundvolden for den ældre lensarvefølge i Holsten, således at hertugdømmet kunde inddrages under kongerigets arvelov¹). Ingen vil kunne fortænke ham i, at han vilde modsætte sig dette. Men måden, hvorpå han gjorde det, er meget mærkelig. Inden det møde holdtes i statsrådet, hvori det af det tyske kancelli udarbejdede forslag til indlemmelsespatentet skulde forelægges, oplæste han en protestskrivelse og forlod derefter mødet. Dette skete den 3. September; der var netop tid til, at kronprinsen kunde blive underrettet om svogerens adfærd og blive forbitret over den, så udkom indlemmelsesdokumentet d. 9. Sept., og da hertugen havde set det, måtte han foretage et højst ydmygende tilbagetog; der var i det ikke talt et ord om en forandret arvefølge. — Det kan ikke være andet, end at man må spørge, hvad der har bevæget ham til et så ubesindigt skridt, der kunde være undgået, hvis han havde biet, til udkastet var blevet forelagt i statsrådet. Det er vist sandsynligt, at det er fyrstefølelsen, der er vågnet i ham. I denne sag var han ikke den danske konges undersåt, men en ligestillet part; han har derfor ikke villet forhandle den i statsrådet, men som fyrste mod fyrste;

¹) Wegener, Aktmæssige bidrag til Danmarks historie, 80.

den af ham oplæste skrivelse var ikke og måtte ikke være en ministers forestilling, men en arveprætendents forsvar for sin ret; derfor fremkom den på en så uregelmæssig måde. Men hverken hertugens indlæg eller senere tilbagetog har det mindste at gøre med de enkelte ord i patentet af 9. Septbr., og navnlig er det i denne sammenhæng aldeles ligegyldigt, om der i dette står, at Holsten er „ungetrennt“ eller „unzertrennlich“ forenet med det øvrige rige. Det, det kommer an på, er, at arvefølgespørgsmålet er ladt åbent. Der er sikkert også kun liden grund til her at sige, at man ikke drev helt åbent spil med ham (s. 119). Det er ikke mangel på åbenhed, at kronprinsen kunde have ønsket at inddrage Holsten under kongeloven, når dette i den grad opgives, at der næppe har fundet andet end en mundtlig forhandling sted derom. Hertugen har ikke haft behov at gøre gode miner til andet slet spil end det, han selv havde spillet.

Det kan dog ikke antages, at kronprinsens vrede mod hertugen har vedvaret; ti året efter sendtes broderen, Christian August, til Norge som formand for regeringskommissionen. Men netop denne bidrog vistnok senere i høj grad til at vække hertugens misstemning mod sin svoger. Han var i den sidste tid af sit liv opfyldt af forbitrelse mod Frederik VI og alle de ledende mænd i Danmark. Der kunde vel være grund til at klage over den danske regerings holdningsløshed; men når Christian August går løs på den med et had så bittert, som det fremtræder i den apologi for sin handlemåde, han har sendt broderen¹⁾, kan man ikke fri sig for den tanke, at han på denne måde søger at retfærdiggøre sin egen tvivlsomme adfærd. Især går det ud over Kaas, der 1808 var sendt til Norge for at passe på ham, og vi se efter den tid hertugen istemme den samme tone overfor denne mand, hvem han tidligere havde vist stor tillid og fortrolighed. Da Christian August døde uden at have båret Sverigs krone, begyndte den augustenborgske families tragedie, at skulle bestandig række hånden ud efter scepterne uden at kunne gribe dem.

¹⁾ J. Aalls erindringer, 2. udg. 662—70, meddeler denne apologi, dog vistnok kun i uddrag.

Her skal ikke gås nærmere ind på det svenske tronfølgervalg. Forf. giver her en god beskrivelse af hertugens vankelmød og ubestemthed, der sikkert viste, at han var lidet skikket til at bære en krone. Men han har tillige den fortjeneste ved hjælp af en række breve, der utvivlsomt, uagtet de ere anonyme, skrive sig fra overadjutant Lützen, at have givet et billede af, hvorledes det gik til på Als, efter at kongen havde blokeret øen for at hindre hertugen fra at modtage valget, hvis det skulde falde på ham. — Det er tidt vanskeligt at føle sympati med hertugen; men her vil ingen nægte ham sin medlidenhed. Svogeren arresterer ham omtrent med en sikkert højst uforholdsmæssig forsigtighed. Han må behandle Lützen, der i virkeligheden er en spion, som sin gæst; hans egen kone intrigerer mod ham og har, som det synes, børnene på sit parti. Da så efterretningen om Bernadottes valg kommer, skildrer Lützen virkningen således: „merbemeldte tidende satte sig straks i hans ene ben og derefter i maven; hertugen har nu mavekrampe, dog var han oppe dermed. Men lige så nedslagen Hs. D. er, lige så lykkelig føler hendes kongelige højhed sig med prinserne og prinsessen.“

Fra den tid af er hertugen en brudt mand; han trækker sig tilbage fra forretningerne, og der lægges næppe en gang skjul på, hvor fjendtligt forholdet mellem ham og kongen er blevet. Hvorledes han og hans kone have levet sammen, efter at hun så fuldstændigt har svigtet ham, kan man vel tænke sig. Han fordyber sig da i undersøgelser om sin slægts rettigheder. Mærkeligt nok tager han aldeles intet hensyn til den arveret, hans børn havde til den danske trone efter deres moder. Det er sin egen slægt, for hvilken han til trods for alle statsretlige teorier, vil hævde ikke blot den arveret, den måske havde til det gamle grevskab Holsten, men under visse eventualiteter til Slesvig, ja til hele Danmark. Den afhandling, han forfattede derom, sendtes til venner i Danmark, men disse frarådede ham enstemmigt at offentliggøre den. Den blev da efterladt til den ældste søn. Forf. nærer tvivl om korrektheden af den fremstilling, denne har givet af faderens sidste ord, „da den først er nedskrevet 31 år senere“. Dette

behøver dog ingenlunde at være tilfældet, fordi den først den gang meddeltes P. Hjort. Den synes at være en ret naturlig ende på et liv, hvis sidste år havde været optagne af beskæftigelse med at påvise sin slægts rettigheder. Men det skal bemærkes, at hertugens standpunkt ingenlunde er det senere slesvigholstenske. Dels er der slet ikke tale om det nationale spørgsmål, dels er det ikke de to hertugdømmers ret til forening, men kun sine familierettigheder, hvorpå han bygger sine påstande.

Det bør, som alt omtalt, ikke bebrejdes forf., at han ikke har kunnet levere noget helt billede af den mand, hvis liv han har fortalt os. Men han har vistnok tillige kæmpet en kamp med sig selv for at bevare den sympati for ham, uden hvilken man vel heller slet ikke kan skrive en biografi. Han griber enhver lejlighed til at fremhæve hans retskaffenhed, dygtighed og indsigt, medens der ved siden af går en kritik over hans umodenhed, ensidighed og partiskhed, som det ikke er let at forene dermed. Det havde dog vistnok været muligt her at tilvejebringe en klarere forståelse. Hertugens tid var teoriernes og flosklernes periode; de spille en rolle, som vi, om vi end have nok af begge dele, dog have vanskeligt ved at fatte. Selv de vildeste teorier fremkomme bårne af en alvorlig overbevisning, og de værste floskler ere udtryk for dens hjærtensmæning, der udtaler dem. Hertugen har nok af begge dele, men teorier og floskler ere som markens urter, der stå idag og imorgen kastes i ovnen. Det gik ham som så mange andre i hans tid, livet blev tomt for dem, da det havde vist sig, at teorierne ikke kunde udføres, og at flosklerne havde tabt deres kraft. Jordbunden var udtæret og formædede ikke at bære nogen ny grøde. De havde været dragne ind i en af de sørgelige åndelige bevægelser, der gå nedad, stenen var rullet fra dem som fra Sisyfus, og der var hverken mod eller styrke til atter at begynde at trille den op ad bjerget. Det var andre, der måtte påtage sig dette arbejde. Kun på en bredere og dybere baggrund vil en mand som hertug Frederik Christian ret kunne opfattes; han var egentlig ikke, som han selv troede, en fremskridtsmand; han stod på

et standpunkt, der alt i hans egen tid var væsentligt overvundet, og der var intet af det i tidens åndelige retning, i hvilket der var virkelig bærekraft, for hvilket han ikke var fremmed.

Det skal endnu bemærkes, at forf.'s stil og sætningsbygning ikke ere omhyggelige; der er ikke så få steder, som kun ved hjælp af en god villie blive forståelige. Men denne anmeldelse skal dog ikke ende med en dadel; trods de mangler, dette skrift kan lide af, har det dog fremdraget meget, som hidtil var ubekendt, og det bæres af en så ærlig stræben efter at fremstille fortiden, som den har vist sig for forfatterens øje, at det må betragtes som et godt bidrag til oplysnings-tidens historie.

L. Koch.

Ludvig Holberg: Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede. Første Bind: Kong Erik Glippings Haandfæstning og Rigslove. Kjøbenhavn (G. E. C. Gad) 1895. (XVI + 334 SS.)

Dette Værk danner et nyt Led i den Række Skrifter, ved hvilke Dr. juris Holberg har kastet saa meget Lys over vor middelalderlige Statsret. Allerede hans første Arbejde (Kong Valdemars Lov, 1886) viste ham som en Forfatter med stor Rigdom paa Ideer, med megen Kombinationsevne og indtrængende Forstaaelse; men selve Bogens Hovedthese var saa hasarderet og Gennemførelsen viste saa meget umodent og diletantmæssigt, at Bogens gode Sider derved traadte noget i Skygge. Siden er Dr. Holberg kommet meget dybere ind i den Tidsalder, hvormed han sysler, og i hvert nyt Skrift af ham er Manglerne blevet mindre, Lyssiderne mere overvejende. Hans sidste Skrift viser ham paa hans fulde Højde; han underkaster de i Danmarks Historie saa vigtige Aar i Erik Klippings sidste Regeringstid et saa indtrængende Studium, som de aldrig har været Genstand for før, og med den største Omhu skildrer han de nye Love paa Baggrund af de historiske Tildragelser, indtil han naar frem til selve Kongens Mord og Dommen over Gerningsmændene.